

НАЦІОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНІ МОДЕЛІ В ДИЗАЙНІ АРХІТЕКТУРНО-ПРЕДМЕТНОГО СЕРЕДОВИЩА

© Крамарчук Х.П., 2013

Виявлено національно-культурні моделі “Баба” та “Дід” з предметно-просторових форм середовища.

Ключові слова: національно-культурні моделі, модель “Баба”, модель “Дід”.

In the article appear national-cultural models “Foremother” and “Forefather” from the in detail spatial forms of environment.

Key words: national-cultural models, model “Foremother”, model “Forefather”.

Постановка проблеми

У сучасній науково-методичній літературі з проектування практично немає класифікації архетипних форм. Виявлення архетипних форм, узагальнення їх до національно-культурних моделей¹ значно полегшить концептуальний підхід у проектуванні. Насамперед проєктант володітиме архетипною базою, яка виражається через національно-культурні моделі. По-друге, ці національно-культурні моделі становлять історико-генетичний код етносу, слугують інструментаріями, які дають змогу зберегти динамічний принцип самотності, творячи національний образ в архітектурно-предметному середовищі. По-третє, спроектоване на архетипних схемах середовище залучає людину до активного буття, виражає багату і близьку їй психологічну і духовну структуру.

Аналіз останніх досліджень

У цій статті практиковано застосування семантичного аналізу понять “баба” та “дід” для виявлення денотатів у різних семіотичних системах (знаках ритуалу, побуту, людини, природи, малих архітектурних форм). З іншого боку, для виявлення національно-культурних моделей “Баба” і “Дід” застосовується метод іконологічного аналізу, а саме пошук конотативних значень образу, його історично складений смисловий потенціал. Такі методи дослідження здебільшого використовують у гуманітарних науках, зокрема в філології, філософії, семіотиці, культурології, мистецтвознавстві, етнографії для визначення смислів предметів і явищ об’єктивного світу. До відомих авторів, які застосовували чи, відповідно, застосовують ці методи зараховує О. Потебню, В. Іванова, П. Флоренського, П. Кононенка, О. Забужко та багато інших. Специфіка архітектури і дизайну вимагає узагальнити дослідження над словом і його образним виявом у національні моделі середовища, у яких проявляються архетипні схеми.

Формулювання цілі статті

Дослідити і зарахувати поняття “баба” та “дід” до етнокультурних архетипних понять. Виявити предмети та явища з кореневим кушем “баб-” та “дід-” і узагальнити форми до рівня моделей.

Виклад основного матеріалу

На сьогодні в наукових дослідженнях традицій поклоніння прашурам вживається поняття культ предків. Поняття “культ” має семантику боязні та залежності від об’єкта чи явища поклоніння. У ньому ослаблена характеристика поклоніння як глибокої пошани. Саме в смисловому аспекті традицію поклоніння предкам як глибокої пошани пропонують вживати поняття-

¹ **Національно-культурні моделі** – це світоглядні форми буття виражені через комплекс характерних ознак об’єкта, а не об’єкт в його конкретно історичній реальності.

термін – пієтизм до предків замість поняття культ предків. Поняття пієти² постає, на мою думку, доречнішим у сучасній традиції вшанування пращурів. Пращури постають як речники до Бога від народу і кожної людини зокрема, через жертвне життя-боротьбу у пошуках Божої правди і набувають рис святенництва і богоподібності. Саме підсвідомі глибинні колективні архетипи проявляються у людині на образно-понятійному, тобто словесному рівні (в цьому прикладі “баба” і “дід”) і образно-формотворчому рівні. Предмети, що позначаються іменами одного кореневого куща “баб-” та “дід-”, є утворені здебільшого метонімічною заміною або метафоричним перенесенням ознак, де за критерій коду упізнання слугує форма і зміст. Національні культурні моделі “дід” та “баба” постають як впізнавані фігури, як “етнокультурні архетипи” [1], які проявляються через предметний світ, і стають константами національної духовності. Причому артикульовані різними іменами “баба” і “дід” денотати є подібними, а часто й ідентичними, доповнюють один одного в середовищі і не мають яскраво вираженої переваги первісності статі предка: дід чи баба, а розуміються як онтологічні, ідеальні сутності: предки, пращури. Наприклад, “Діди” – загальна назва предків (Гуцульщина), і гра при покійнику [2]. Один парубок перебирається за бабу (атрибут палиця), другий за діда (атрибут топірець) і вихваляють мерця. Можливо оця нерозрізненість і називання однакових за часту форм іменем “дід” і “баба” має корені з часів етногенезу ще періоду палеоліту, коли “пращур-тотем був двостатевий або безстатевий середнього роду” [3]. Прикмета двостатевості та безстатевості є характеристикою божественності. Тоді ж у палеоліті зароджується думка про пращура як боготвореного предка роду, а ще глибше – це вкладення в ці поняття смислу “найвищого Єства” [4] – Творця. Ця ідея Творця, яка втілена в триструктурному образі різдвяного дідуха (як злаку), вважає К. Сосенко, є старшою за ідею предка-діда (як людини). В архаїчних культурах жіночих статуєток, в епоху неоліту і матріархату саме поняття “баба” – символізувало предка, голову роду по жіночій лінії (в українців доля вважається вродженою (успадкованою) по материнській лінії) [5]. Баба – один із головних архетипів структурації жіночого начала, яких визначено три: Матір, Діва, Яга (баба). Яга (баба) постає як руйнівниця, так і дарівниця [6], причому функція дарівниці визначається як первинна. Слово “Яга”, як вважає В.В. Жайворонок, споріднене з литовським *ągīs* – “гадюка, уж”; давня назва язя=язібаба=Баба-Яга, Яга, Баба-Юга – “чарівниця”, “відьма”, і тільки пізніше стає уособленням злої істоти. Баба-яга (бабуся-Ягуся) [7] у найдавніші часи це добра стара жінка, яка допомагає людям у біді. Отже, баба Яга, як її характеризує О. Забужко, є безпосереднім носієм і передавачем первинних джерел людського життя і мислення, що пов’язано з її віком, досвідом і містичним обдаруванням. Але ми знаємо, що “золотою бабою” скіфи називали і архетипний образ матері. Баба у давніх українців – одне з найстаровинніших божеств це – мати-предкиня, берегиня, охоронниця, покровя, хранителька родинного вогнища, з її ушануванням постав пієтизм до Матері, згодом Богині.

З настанням патріархату в культурному житті і побуті ввійшло до поняття предка (“баба”) – смисл поняття “дід”. Докія Гуменна наголошує на зміні акцентів божеств: з жіночого походження на чоловіче із залишенням імені Діва Лада на Див-Ладо і Дід-Ладо, а сталося це в часи зникнення мальованої кераміки трипілля в добу оріньяку пізнього палеоліту і схрещення з культурою “шнурової кераміки”, культурою городищ на горбах з патріархальним устроєм [8]. Як зауважує О. Кирилюк, жіноча природа баби-Яги відображає матріархальні відносини, які вступають у протистояння з владою чоловіків. З появою землеробства та спадкоємності по чоловічій лінії виникає культ пращурів, котрі дарують родючість, а баба Яга замінюється чоловіком-пращуром [9]. На відміну від нашої культури, як вказує Докія Гуменна, в Месопотамії поняття “баба” в сусідстві з кочовими пастухами Арабії почало означати патріарха-батька, голову роду. Поняття “баба” тюрського образно-сміслового звучання (“бал бал”) стало означати “воїна”. Кам’яні баби зосереджені у степовій зоні України і мають власну назву “Скіфська баба” або менш вживане поняття “мамай”. На сьогодні під поняттям “Скіфська баба” в широкому вжитку розуміють як скульптуру чоловічої статі – скіфського часу і пізнішу половецьку бабу – жіночої статі.

² Пієта з лат. “благочестя” – римська богиня, уособлення благочестя та шани до батьків, атрибути – діти та лелека.

Тому, як далі ми побачимо, відбувається схрещення семантичного поля понять “баба” та “дід” і вираження їх у подібних або взаємодоповнювальних предметно-просторових формах архітектури і побуту.

Комплементарність і подібність моделей “Баба” і “Дід”

Семантичну парність спостерігаємо у просторовій структурації. Наприклад, “дідинець” – старовинна назва двору, та місця навколо церкви, де поховані родичі, а також місце в церкві, де стоять жебраки. Бабинець – простір у церкві, де стоять матері та молодіці з малими дітьми. А також у кам’яних фігурах “Баба” та “Дід”, якими були увінчані горби на Знесенні у Львові [10]. До семантичної парності належить обряд проводів Баби Зими та її чоловіка Діда Мороза або Різдвяного Діда. Одинакові моделі “Баба” і “Дід” виражені в утеплювальних снопах, які ставили по обидва боки одвірків, тільки “діди” або “баби” [11] – це смужки із соломи або волосіння прилаштовували в тих місцях, де двері сходилися з одвірками. Вони водночас утеплювали помешкання і оберігали від злих духів. “Баба” – це пучок сіна, який кладеться під стіл на Святвечір, а “Дід-дідух” – це розкидана солома, сіно по хаті внатруську під Різдво [12]. Щодо страв тут маємо борошняні страви: “Баба” – це ритуальний хліб – паска, а “Дід” [13] – старовинна народна страва, приготовлена з густозапареного борошна і пшона, різновид лемішки. Предмети побуту віник і мітла є представниками моделей “Баба” та “Дід” і відповідно в народній традиції виступають оберегами при входах, але обов’язково перевернуті прутами догори. Подібність моделей “Дід” та “Баба” втілено відповідно: “дід” у формі мітли — великого віника, прикріпленого до довгої палиці (дряпак, деркач), а “баба” у формі віника. Віник слугував для прибирання хати (жіночий простір побутування) та мітла – великий віник у формі віхи, який використовували для замітання подвір’я (простір чоловічого побутування). Віха як модель “Дід” у предметному середовищі, крім берегової функції, є знаком-заборону і пересторогою, означає небезпечне місце в середовищі, новину. “Соломенные кисточки” – служили ознакою для нашого люду, що в село прийшли на постій москалі [14]. “Коли важке родиво, то родильниця вклонялася віникові” [15], який семантично і образно є символом прародительки – баби. “Підвішена мітла у хліві на Поліссі служила як оберег тварин, виставлені нові мітли високо на кілку біля хати, служили оберегом дітей” [16]. Часто такі моделі переверненого віника, мітли застосовуються і сьогодні у дизайні, називають їх “оберегами”.

Взаємодоповненість моделей “Баба” і “Дід” втілено в охоронців простору, поля. “Дика (дивна) баба” – назва опудала на Бойківщині, образ її прикрашений маїною. Семантичне поле моделі “Дід” – це опудало на Поліссі, а також “баштанний дід”, “солом’яний дід” [17] – опудало для відлякування птахів на півдні України і водночас іконічний знак діда, що стереже баштан. Ласкаво опудало називають “чудийко”. В формах опудала є укритий знак хреста. Щодо епітету “дика” баба, саме поняття “дике” раніше мало зовсім інше значення: дике вважалося Божим. Дивий → дивний → дикий (ст. слов. дивий – це “дикий”, лтс. Dievs – “небо, бог” [18], і “дикі гуси” – це Божі гуси, Божі гості. Духовно-світоглядна градація у поняттях: дивий → дивний → дикий вводить у високий семіотичний статус світ предметів і явищ у середовищі. Комплементарність жіночого і чоловічого спостерігаємо у поминальні дні. Баб’яче голосіння [19] – день згадування померлих, за новим стилем 30 вересня, пізніше став днем “жіночих іменин” Святих Мучениць Віри, Надії, Любові та Матері їхньої Софії. Бабський Великдень – це Провідна субота, день поминання померлих. “Діди” – поминальні дні, головні з них остання субота перед Великоднім постом, переддень Трійці та осінні поминки перед Дмитром. “Вечеря для дідів” [20] – символічний обряд пісної вечері на честь прашурів, готувалася непарна кількість страв. На Поліссі головою прашурів був водночас дідо і баба. Тут у п’ятницю ввечері поминальний час називався – “діди”, а у суботу “баби” [21].

У сучасному дизайні середовища спостерігаємо застосування взаємозамінних образів снігової баби і сніговика. Тоді як в українській традиції натрапляємо лише на поняття снігової баби. Сніговою бабою називають велику конусоподібну кучугуру або подобу людської фігури, виліпленої із куль снігу, тоді ж як поняття снігового діда немає. Образ сніговика існує в російській традиції, а для нас є характерним образ баби. Тому доречнішим для нашого середовища є застосування моделі “Баба”.

Виявлення моделей “Баба” з предметно-просторових форм середовища, явищ буття:

I. Моделі “баба” втілені у знаках людини. Поняття “баба” у нас збереглося у значенні старшої жінки, предкині, жінки, яка бере участь у ритуалі. Баба – жінка, яка лікує традиційними народними засобами, так звана знахарка, ворожка. Прабаба – синонімічна назва Єви. У понятті “баби-повитухи” втілена ідея народжувального жіночого первоначала. “Удалі баби” [22] – жінки, які виготовляють весільне печиво, “баба з ухами” [23] – козир-дівка (спритна, смілива, гостра на язик).

Семантичне поле моделі “Баба” втілене у знаках людини – це предкиня, пращур, жінка з високим семіотичним статусом, жінка, яка пов’язана з потустороннім світом.

II. Моделі “Баба” у знаках божества. У Шумерській культурі ім’я “баба” – означало богиню, яка зображувалася на воротах до святилища, вона мала свої храми і в них засіки з хлібом [24], загалом у Месопотамії поняття “баба” “визирає” із слова “Баб-ілу” (вавилон) – “ворота божі”. Отже, поняття “баб” – ворота, що через них має перейти кожна істота з “цього світу” у “той світ”. Тому зрозуміло чому баба-Яга в дохристиянських вірувань була й богинею смерті. Такий самий зміст переходу тільки у зворотному напрямі має процес прядіння як алгоритм творення, як зсукування енергетичного пасма у “матерію” і саме жінці відведена функція переводу життя з одного рівня в інший, тобто космічного у земний [25]. Такий іконографічний елемент насукування на веретено пасма має зображення Діви Марії у сцені Благовіщення. Важливою ознакою переходу дитини в підлітка-дівчину було теж намотати починок на веретено. У південних Русичів Лада або Жива відома під назвою “Золотої баби” [26], причому зображувалася з немовлям (іконотип Мадонни), а у литовців під назвою “Золота Пані” [27]. Бабою називають жіночих духів: житня баба – польовий дух. Крім того, в житній бабі вбачають Велику Богиню – Мати Світу. Первісна назва Мати Світу невідома, а є лише пізніші назви, які формують семантичне поле: Жива, Дана, Діва, Берегиня, Житня Баба, Рожаниця, Лада, Слава, Оранта [28]. Пієтизм до матері і відповідно до баби розкривається в характеристиках: Мати Всесвіту – Небесна Мати – Мати-Земля.

Отже, семантичне поле моделі “Баба” як божества – це Мати Всесвіту, через яку здійснюється небесний захист, перехід із світів небесного в земний і в зворотному напрямку земного в небесний.

III. Модель “Баба” втілена у формі хліба, страви. “Баба” – “жовта”, “золота” [29] паска для Христа. Жовті “баби” – пекли в четвер небу як вшанування сонця, “білі” паски на пошанування повітря і в пам’ять про покійних, пекли їх у п’ятницю; чорні паски (паляниці, або цілушка чорного хліба) – родючій землі, пекли у суботу [30]. Отож, хлібна баба – первісно це жертва людини божеству, а тепер у християнській традиції – це жертва Бога людині.

IV. Моделі “Баба” в ігрових явищах та ритуалах. Гра “Бабок”, бабок – дерев’яна цурка, скракля (відрубок), яку потрібно збити. “Баба”, “бабака”, ступа, тичка – так називають палицю на межі при грі. “Бабу перевозити” – старовинна дитяча гра. Кидають камінці або черепки так, щоб вони пішли по воді рикошетом, скільки камінець або черепок зробить стрибків, стільки той, хто кидав, “перевіз баб”. “Дика баба” – істота з залізним маконом, якою лякають дітей. Моделі “Баба” в ігрових явищах та ритуалах виражаються образами: купи, дерев’яного відрубка і тички, а також невеликих камінців і черепків. Це форми конуса, купола, вузького циліндра, овалоїда.

V. Моделі “Баба” у знаках природи. Пра-баба, пра-матір має власну назву Ива-Єва. Єву в діалектичних формах нашої мови називають Ивою, Івою, тобто Вербою. Ива – це різновид верби, так звана “козяча верба” з похильною, плакучею кроною. Відповідно пра-баба втілена в знаку верби з плакучею кроною, “косами”. “Баба” – метафорична назва старої корови [31], “баба” – назва риби головень [32], яка відзначається силою і завзятістю, бореться за життя до останнього, “бабка” – назва метелика. “Баба” – метафорична назва форми плоду великої груші, “баби” – це образ низьких дерев край лісу [33], “баба” – це назва птаха із сокироподібним дзьобом (пелікан з гр. означає сокира), “дика баба” – чапля [34], “гуша баба” – форма вола, зоба [35]. “Бабка” одна з назв айстри, крім того, айстра – це метафорична назва вдови [36]. До образів, які втілюють моделі “Баба”, зараховуємо рослини кулябаба з кулястим плодом і подорожник або бабка, яка має форму суцвіття – колосу-кляху. Баби, Стожари, Волосині – народна назва сузір’я Плеяд. Зорі, які впливали на долі людей у слов’ян називалися Рожаницями і стосувалися жіночої функції народження, а Рожаниця – це “матиця породілля”.

Отже, форми з природи, які виражаються у моделі “Баба”: форма метелика (аналог двосторонньому топірцю), двостороння сокира, форма птаха лелекоподібного та пеліканоподібного (веслоногого) роду, куля, овал, грушоподібна форма, суцвіття колос, кошик, невисоке дерево з розлогою, похилою кроною кулеподібної або овальної форми, невисокі дерева.

VI. Моделі “Баба” у знаках побуту та архітектурно-предметного середовища. Елемент декору петриківського розпису: “баби” (“фігури”) [37] — композиція, що складається з двох окремих дзеркально-симетричних зображень жіночих або дівочих постатей. “Стара баба”, “п’яна баба” [38] — мотиви у вишивках, ткацтві, характеризуються схемою симетричних похилених постатей по обабіч осердя. Тут семантика поняття п’яна в значенні збуджена, запаморочена. На писанках трапляється мотив: “бабині колінця”, “стара баба”. “Баба” — великих розмірів молоток, “бабка” — петля у формі вісімки найчастіше для гаплика, “бабка” — брусок для клепання коси. “Баба” — саме так за ознакою монотонного звуку називають стару скрипучу лебідку, старе скрипуче колесо.

“Бабка” — це копиця снопів. У чехів, як і в нас, під поняттям “баба” розуміють копицю ячміну, житню, пшеничну, а останній сніп на полі називають “ячмінною нареченою”, дочкою баби [39]. “Бабою” називають форму невеликого стовпа, каменя, стовп-розсоху (стовп з вушком) журавля [40]. “Бабка” [41] — це стовець між кроквами, призначений для підтримки підвішеної до нього горизонтальної зтяжки “Баба”, підвішена з соломи конструкція у формі спіральноплетеного конуса. Суботівська баба-плаха (камінь) — ганебний стовп при в’їзді до замку Богдана Хмельницького.

Форми архітектурно-предметного середовища на основі, яких створено моделі “Баба”: стовп, стовп-розсоха (рогач), стовп з петлею, форма вісімки, двостороння сокироподібна форма, людиноподібна форма каменя, хрестоподібна форма копиці снопів.

Виявлення моделей “Дід” з предметно-просторових форм середовища, явищ буття:

I. Моделі “Дід” у значенні божества, боготвореного предка, дохристиянського родинного бога. Білобог або інша назва Дід — син Рода, батько Перуна, господар Вирію. Поняття. Дід-Всевід — назва сонця, як і Ладо, Око-боже, Світовид [42]. “Дід, дідо” є варіантами слова Див [43], Дід-Ладо та Див-Ладо у весняній пісні взаємозамінні (Лад — бог весни гармонії і кохання). “Дідо” — домашній дух. Св. Микола, ікона якого була обов’язковою на покутті постає як персоніфікований народний прадід і “речник народу перед Богом” [44]. Форми снопа Дід, Дідух, Дідух-рай — це місце перебування духів дідів-прадівів. В Дідуху бачили “боготвореного предка роду”, “культурного лицаря” [45].

II. Моделі “Дід” у знаках людини: “сивоусі діди” [46] — старі заслужені запорожці, під час військових рад відразу займали місце після військової старшини, “старий дід” — керівник весілля від молодого. “Діди” — особи, що сватають наречену женихові [47], “дід” — старець, “дід” — жебрак.

III. Моделі “Дід” у знаках природи. “Дідик” [48] на Гуцульщині — це широкий куш, “жовтозілля”, вид метелика блідоголубого забарвлення з широкими вусиками (*Porthesia similis*), “дідове сало” — шавлія (пряність). “Дід” — поріг [49] місцева назва п’ятого Дніпрового порогу або “ненаситець”, який вважався одним із найнепередбачуваніших і найскладніших, не замерзав у найлютіші морози. Дідовник — осот, форма його суцвіття кошик. “Дід” — кущистий лопух, з квітками і плодами кулястої форми, суцвіття теж кошик. “Дід” — качан кукурудзи, часто оброслий рильцями, форма суцвіття — початок.

Отже, форми природи, які творять моделі “Дід”, — це форма широкого куща, суцвіття кошик і початок з рильцями (рильця — метафора чуприни), камінна перешкода, форма з широкими вусиками (метелика).

IV. Моделі “Дід” в ігрових явищах та ритуалах. “Дід” — дитяча забава “скакати діда”. “Дід” — народний танок. Гра “у дідка” [50] — “дідок” — так називається дерев’яна куля розміром з куряче яйце, і заморюють “дідка” ударяючи об кобилку — це палиця, що стримить із землі, ще й просять, щоб дозволила ударити по ній. “Ряджені діди” — з солом’яними горбами і масками в новорічних обрядах Меланки, старий рік — одягнений як дід-жебрак, а молодий — хлопець у національному одязі [51]. Дід — це предок, який страждає за свій народ: на Гуцульщині перед Великоднем у Велику суботу існує звичай “гріти діда” (збирати дідові офіру з продуктів, бо він постив увесь рік

за нас грішних) або “палити бороду дідові” [52] і його гріти. Борода діда – це метафора форми копиці-ватри. Отже, складений акуратно хмиз на ватру відображає предка-діда, предкового волосся. Моделі “Дід” в ігрових явищах та ритуалах виражаються образами: маленького круглого каменя, жмута хмизу на ватру, антропоморфним гіперболізованим образом старшої людини та її звичок.

V. Моделі “Дід” у знаках побуту та архітектурно-предметного середовища. На Святвечір обжинковий сніп з червоною стрічкою називався “дідух”, “дід” або “квітка”. “Квітка” [53] – так називався обжинковий сніп на Поділлі, який мав основу на три ніжки а також “Дід-дідух” – це розкидана солома, сіно по хаті внаутрську. Діда, дідуха робили його іноді у вигляді пишного вінка, ув’язаного з кільканадцяти пучків соломи з конусоподібною верхівкою з безлічі колосся. Лемки дідуха називали “король”. Дідуха ставили на покуті в урочисті дні (хрестини, весілля, Різдво). Поняття “Дід” містить символіку і важливість першого і останнього снопа як символ початку і завершеної справи, перший зажинковий сніп називався ще й “воєводою” [54]. “Дідова борода” – жмуток недожатих колосків на полі, скручених, заплетених косою, прикрашених квітами і стрічками [55]. Образ останнього снопа, жмутка на полі залишався на “бороду Волосові” [56], який осмислений як “борода житнього діда”, “рай”, “Коза” [57], “Спасова Борода”, “Божа Борода”. Борода як символ потенційної життєвої сили зерна має семантику: 1) жертва Богу; 2) жертва предкам; 3) жертва духу природи, притулок польового духу, який у дохристиянських віруваннях уявляли у вигляді кози. Образ бороди у формі завитка відомий у стародавніх культурах і відображав структуру світоустрою. “Трав’яний дід” [58] – це залишений жмут трави, прикрашений квітками (біля нього клали хліб і дрібку солі), коли закінчували косовицю. “Трав’яний дід” [59] – ритуальний сніп соломи, трави або очерету, складений так, що половина верхками в один бік, а половина – в інший.

“Дід” – сніп очерету або соломи, який використовували для загороди або обшивки стінок куреня, для утеплення стін хати. “Дід” – це снопики кукурудзи. “Дід” – оберіг з двох кукурудз із сплетеним у кіску шумелинням з волосом та кольоровими стрічками, який вішають перед образами або тільки шумелиння кукурудзи, яке сплетене у кіску [60], “Діди” – зв’язані попарно качани кукурудзи, що висять у гуцульських хатах під образами як прикраса. “Діди” [61] – тіні по кутках кімнати, а також тіні по двору, майдану тощо. “Дідок” – одна із синонімічних назв посвіту, а також гніт, просякнутий залишками від перечищення воску. Мотив трипалої руки на писанках поняттєво-сміслово визначений як “божа ручка”, а п’ятипалої руки – “дідові пальці”. “Дідик” – старовинна побутова річ – ручна мітелка із соломи, трави, стружок. “Дідик” [62] – прилад, яким малюють крашанки, те саме кестка. “Дід” – це сволок, ототожнений до голови-господаря. Старі сволоки тримали на горищі як священну реліквію роду [63], порівняймо в монголо-татарів реліквією є колиска. На Поліссі існувала конструкція даху на “дідках” [64] або кізлах.

Форми архітектурно-предметного середовища на основі, яких створено моделі “Дід”: вінок з конусоподібною верхівкою, жмут (сніп) на трьох ніжках, жмут (сніп) з чуприною, жмут сплетений у кіску, гірлянда з попарно зв’язаних початків, форма віхи, композиція букета³.

Висновки

Вживаючи слово пієтизм (глибоке пошанування) до прабатьків, замість встановленого в науковому обігу поняття культу предків, повно розкривається високий семіотичний рівень форм архітектурно-предметного середовища, які відображають моделі “Баба” та “Дід”. Отже, з існуючих трьох ієрархічних рівнів у структурі простору архітектурно-предметного середовища: профанний, культовий та сакральний, вводимо ще один рівень категорії простору – пієтичний, який формується цими моделями.

Те, що подібні форми у предметному середовищі називаються поняттями “баба”, “дід” пояснює ознака безстатевості або двостатевості нашого пращура. Однакові форми мають метафорику водночас діда і баби: сніп, метелик, копиця, опудало, мітелка, камінь, суцвіття кошик, суцвіття колосу і початку.

³ Букет – композиція, що складається з окремих 3–5 і більше “гілок” або “галузок”, розташованих віялоподібно (радіально), пірамідально, деревоподібно.

МОДЕЛІ «БАБА»

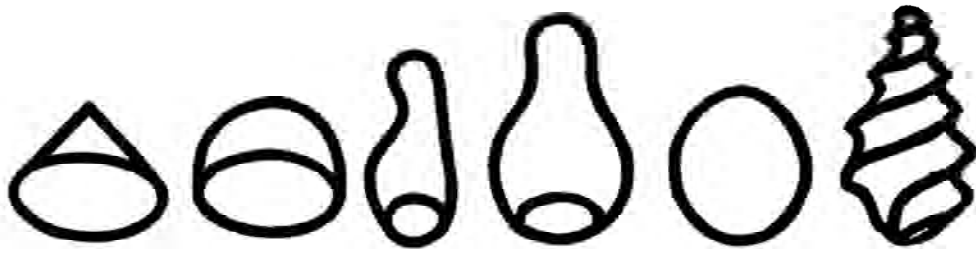

Рис. 1. Конусоподібна / Куполоподібна / Антропоморфна / Грушеподібна / Кулеовалоподібна / Спіралеподібний конус

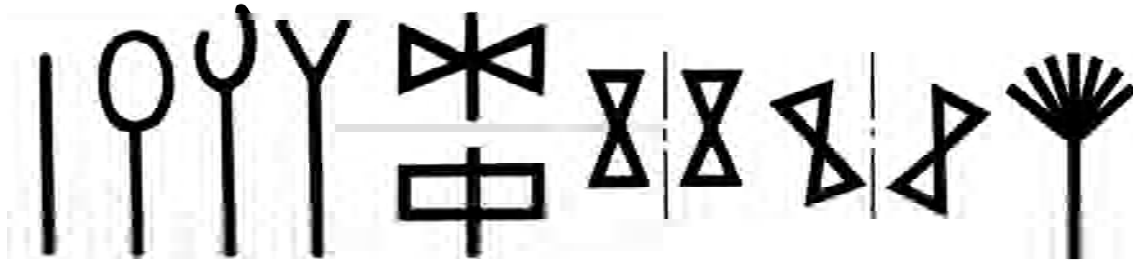

Рис. 2. Паля-стовп / Петля / Розсоха-Рогач / Сокира-Топірець-Метелик / Баби / Запоморчені баби / Віник

Рис. 3. Вісімка / Суцвіття кошик / Верба козяча / Опудало / Хрестоподібна копиця снопів

МОДЕЛІ «ДІД»

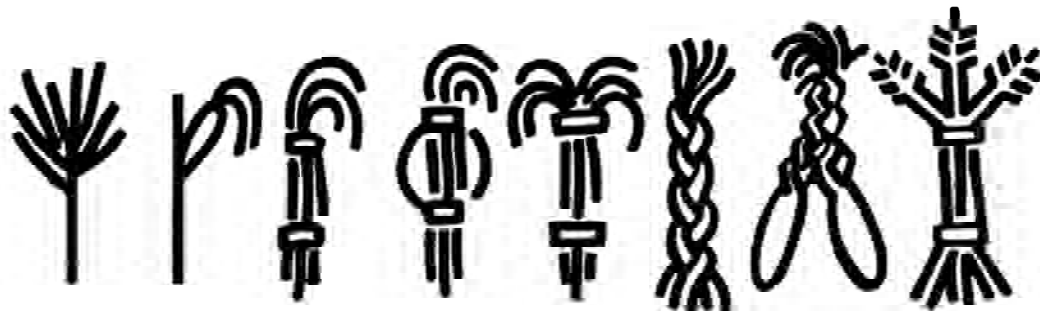

Рис. 4. Віха / Чуприна з суцвіттям початок / Жмут-Борода-Сніп / Плетінка-Коса з початками / Дідух-квітка

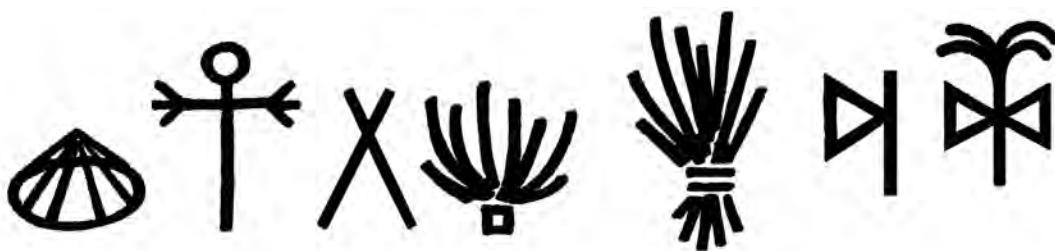

Рис. 5. Вінок конусоподібний / Опудало / Кізли-Дідок / Куц / Букет / Топірець / Метелик з вусами

Моделі “Дід” та “Баба” фіксують календарно-ритуальний час та християнський літургійний рік. Доречним є активізація моделей в архітектурно-предметному середовищі у дні поминання померлих: кожна субота поминальна – вона тому “дідова субота”, “дідова неділя” [65] – неділя перед празником, на День всіх святих 1 листопада, зелені свята, русалії, Святвечір, Щедрий вечір, свято Воскресіння, рахманний великдень (“права середа”) [66], а також у святковій родинні дні.

Моделі “Баба” – конусоподібна, куполоподібна форма, антропоморфна форма, куля, грушо-подібна форма, хрестоподібна форма копиці снопів – все це множинність, яка творить моноліт; форма двох петель (вісімки, нескінченості), форма двох трикутників, які з’єднані вершинами (двосторонні сокира, топірець), палеподібна форма, розсоха, рогач, віялоподібна форма на палі, звук: монотонно-скрипучий, чотирипелюсткова форма (метелик), суцвіття колос, кошик, невисоке дерево з розлогою, похилою кроною кулеподібної або овальної форми (див. рис. 1, рис. 2, рис. 3).

Моделі “Дід” втілені: у формах жмута, букета, одностороннього топірця, вінка з конусним завершенням, скривленого жмутка в одну або дві сторони, що є метафорою волосся, бороди, у формах триструктурного Дідуха, у формі плетеної коси, суцвіття початку з рильцями, Х-подібної форми кізлів (козлів) (див. рис. 4, рис. 5).

1. *Архетипи культури // Культурологія ХХ век. Т.1. (А-Л) – СПб.: Алатаєв, 1998. – С. 38.*
2. *Хобзей Н. Гуцульська міфологія. Етнолінгвістичний нарис. Інститут українознавства ім. І. Крип’якевича. Л., – 2002. – С.100.*
3. *М.О. Чмихов, Н.М. Кравченко, І.Т. Черняков. Археологія та стародавня історія України: курс лекцій. – К.: Либідь, 1992. – С. 73.*
4. *Сосенко К. Культурно-історична постать староукраїнських свят Різдва і Щедрого Вечера / Репринтне видання з 1928 р. у Львові. – К.: Сінто, 1994 – С. 73–74.*
5. *Українці. Історико-етнографічна монографія у двох книгах. – Опішне: Українське народознавство, 1999. — Кн. 2. – 544 с.: іл. – С. 363.*
6. *Забужко О. Notre Dame d’Ukraine: Українка в конфлікті міфологій. – К.:Факт,2007. – 64 Ос. – С. 52–53.*
7. *Україна в словах: Мовознавчий словник довідник / упоряд. і кер. авт.кол. Н. Данилюк. – К.: ВЦ “Просвіта”, 2004. – С. 439.*
8. *Гуменна Д. Благослови, мати! Казка-есеї. – К.: Видавничий дім “КМ Academia”, 1995. – С. 124–129.*
9. *О. Кирилюк. Казка та обряд // Універсалії культури і семіотика дискурсу. Казка та Обряд: монографія. Одеса ЦГОНАУ / Автограф 2005. – 371 с. – С. 243.*
10. *Бандрівський М. Сварожі лики. – Львів, 1992. – С. 56–57, 72, 86–98.*
11. *Жайворонок В. Знаки української етнокультури. Словник-довідник. – К.: Довіра, 2006. – 703 с. – С. 169.*
12. *Жайворонок В. Там само. – С. 22.*
13. *Жайворонок В. Там само. – С. 187.*
14. *Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка: Навколо “Москалевої криниці”: Дванадцять статтів / Передм. Ю. Шевельова. – К.: Факт, 2001. – 384 с. – С. 115.*
15. *Сумцов М.Ф. Слобожане. Історико-етнографічна розвідка. –Х.: Акта, 2002. – 282 с. – С. 88.*
16. *Виноградова Л.Н. Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Международные отношения, 2002. – 512 с. – Венік. – С. 65.*
17. *Жайворонок В. Там само. – С. 187.*
18. *Етимологічний словник української мови. В 7-ми т./ АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О.Потебні. – К.: Наукова думка, 1982. – Т. 2. – С. 65. – 570 с.*
19. *Жайворонок В. Там само. – С. 22.*
20. *Жайворонок В. Там само.. –С. 82.*
21. *Славянская мифология. Энциклопедический словарь. – М.: Международные отношения, 2002. – С. 130.*
22. *Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнослобожанських говірок. – С. 16.*
23. *Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Ч.2 (О-Я). К.: Наукова думка, 1984. – С. 324.*
24. *Гуменна Д. Там само. – С. 115.*
25. *Саннікова Л.П. “Природа матриархату Європи” // Матеріали науково-практичної конференції-презентації. Буття – українців. – К. 2006. – С. 22–23.*
26. *Найден О.С. Образ воїна в українському фольклорі: Семантичні та образні аспекти. – К.: Видавничий дім “Стилос”, 2005. – 260 с. – С. 18.*
27. *Виклади давньослов’янських легенд або міфологія укладена, Я.Ф. Головацьким. – К.: Довіра. – С. 31.*
28. *Жайворонок В. Там само. – С. 69.*
29. *Дзига. Українські дитячі й молодечі народні ігри та розваги. – Х.: Друк, 1999. – С. 128.*
30. *Україна в словах: Там само. – С. 361.*
31. *Онишкевич М.Й. Словник бойківських говірок. Ч.1 (А–Н). – К.: Наукова думка, 1984. – С. 37.*
32. *Онишкевич М.Й. Там само. Ч.1 (А–Н). – С. 37.*
33. *Жегуц Іван. Матеріали до гуцульського говору в Закарпатті. Говирка С. Берлебаши (Костилівка) р-ну Рахів у 30-х роках. Словник з додатками. – Мюнхен, 1999. – С. 19.*
34. *Словник буковинських говірок / за заг. ред. Н.В. Гуйванюк. Чернівці:Рута, 2005. – С. 20.*
35. *Словник буковинських говірок. Там само. – С. 20.*
36. *Словник символів / за ред. Потапенко О.М. Дмитренко та ін. – К.: Народознавство, 1997. – 155 с. – С. 20.*

37. Смолій Ю. Петриківське малювання: народна й мистецтвознавча термінологія // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології: науковий збірник пам'яті Миколи Трохименка. Т.1. –К.: “Ант”, 2002. – 264 с. – С. 93. 38. Боряк О. Баба-повитуха: Аналіз семантичної структури лексеми // Проблеми українського термінологічного словникарства в мистецтвознавстві й етнології: науковий збірник пам'яті Миколи Трохименка. Т.1 – К.: Ант, 2002. – 264 с. – С. 234–235, 238. 39. Плющ Л. Там само. – С. 131–132. 40. Тимофієнко В.І. Архітектура і монументальне мистецтво: Терміни і поняття. – К.: Вид-во Інституту проблем сучасного мистецтва, Головкивархітектура, 2002. – 472 с. – С. 47. 41. Тимофієнко В.І. Там само. – С. 47. 42. Жайворонок В. Там само. – С. 565. 43. Гуменна Д. Там само. – С. 73. 44. Сосенко К. Там само. – С.43. 45. Дідух. Я. Потапенко // Словник символів. Там само. – С. 44. 46. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. – 568 с. – С. 464. 47. Магрицька І. Словник весільної лексики українських східнословобжанських говірок. – С.48. 48. Жегуц І. Там само. – 96 с. 49. Українське козацтво: Мала енциклопедія. – К.: Генеза; Запоріжжя: Прем'єр, 2002. –568 с. – С. 342. 50. Дзига. Українські дитячі... Там само. – С. 428–429. 51. Календарні звичаї та обряди // Українці. Історико-етнографічна монографія... Там само. – С. 312. 52. Хобзей Н. Там само. – С. 102. 53. Календарні звичаї та обряди // Українці. Історико-етнографічна монографія... Кн. 2. – С. 329. 54. Календарні звичаї та обряди // Українці. Історико-етнографічна монографія... Там само. Кн.2 – С. 311. 55. “Борода” В.В.Усачева. Славянская мифология.энциклопедический словарь. М.: Международные отношения, 2002р. – 512с. – С. 53. 56. Велет Волосович у криниці / Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка... Там само – С. 141–142. 57. Волос і Власовичі / Плющ Л. Екзод Тараса Шевченка... Там само. – С. 132. 58. Потапенко О. Сінокіс // Словник символів / за ред. Потапенко. – С. 116. 59. Жайворонок В. Там само. – С. 187. 60. Хобзей Н. Там само. – С. 100–101. 61. Хобзей Н. Там само. – С. 100. 62. Онишкевич М.Й. Там само. Ч.1 – С. 218. 63. Україна в словах... Там само. – С. 289–290. 64. Конструкція житла // Українці. Історико-етнографічна монографія... Там само. – С. 29. 65. Жегуц І. Там само. – 96 с. 66. Скрипник Г. Царина народної уяви та вірувань // Українці. Історико-етнографічна монографія... Там само. – С. 26.

УДК 712:57.01

С.П. Мигаль, І.А. Дида, Т.Є. Казанцева
 Національний університет “Львівська політехніка”,
 кафедра дизайну та основ архітектури

МЕТОДОЛОГІЧНІ КОНЦЕПЦІЇ ЛАНДШАФТНОГО ДИЗАЙНУ ТА ЇХ ЕВОЛЮЦІЯ В СУЧАСНИХ УМОВАХ

© Мигаль С.П., Дида І.А., Казанцева Т.Є., 2013

Розглянено проблему формування теоретико-методологічних основ ландшафтного дизайну. Визначено основні напрями, компоненти природи та засоби ландшафтного дизайну, його роль у створенні інтегрованого природно-архітектурного простору.

Ключові слова: дизайн, ландшафтний дизайн, природне середовище, гармонійний розвиток.

The problem of forming of the theoretic and methodic foundations of landscape design has been examined. The main directions, nature components and means of landscape design, its meaning in the creations of integrated natural and architectural space have been determined

Key words: design, landscape design, natural environment, harmonic development.

Постановка проблеми

Розвиток дизайну в умовах планетарного континууму простору, глобальних змін у навколишньому середовищі і широкомасштабній трансформації природних масштабів, світоглядної